

Piotr Kowolik

Swoistość i specyfika pedagogiki opiekuńczej

Nauczyciel i Szkoła 3-4 (20-21), 11-22

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Piotr Kowolik

Swoistość i specyfika pedagogiki opiekuńczej

Osobliwość różnych typów instytucji opieki i wychowania nie jest aż tak uderzająca i różnicowana, aby wykluczała zgłaszanie pewnych zaleceń metodycznych, które miałyby szansę powodzenia w każdej z nich. Zdaniem M. Łobockiego¹ między instytucjami, często bardzo zróżnicowanymi jest o wiele więcej cech podobnych niż różnic. Zastosowanie pewnych twierdzeń, czy teorii naukowych, dających się wykorzystać mechanicznie, wymaga liczenia się z typem placówki opiekuńczo-wychowawczej, zaistniałą sytuacją wychowawczą, ogólnym poziomem rozwoju wychowanków i możliwościami psychopedagogicznymi opiekunów. Niektóre rozwiązania i postulaty mogą być i dotyczyć jednej, danej i określonej placówki.

Na ogół w różnych placówkach opieki i wychowania wychowawcy odwołują się do podobnych metod i form pracy z uczniami. Z wielości form i metod wychowawczych stosowanych w różnych instytucjach oświatowych i wychowawczych, wychowawca ma możliwość doboru określonych form i metod wychowania skutecznych w danych sytuacjach i placówkach opieki i wychowania. Ponadto ma możliwość zastosowania pewnej własnej strategii opiekuńczo-wychowawczej, która w efekcie końcowym stanie się skutecznym rozwiązaniem problemu (sytuacji).

Na wstępie należałoby zdefiniować trzy pojęcia występujące w tytule opracowania **swoistość i specyfika a pedagogika opiekuńcza** stanowi kanwę opracowania szczegółowego.

Swoistość, jest to inaczej właściwość znamiennej pewnej osoby, przedmiotu, cecha wyróżniająca go od innych.²

Zdaniem Ryszarda Więckowskiego **swoistość** w sensie semantycznym to między innymi charakterystyczna właściwość przypisywana wyłącznie lub prawie wyłącznie jednemu obiektowi, zjawisku.³

Konkludując, zatem „swoistość działalności opiekuńczej”, polega na tym, że podstawą dla formułowania twierdzeń są symptomatyczne właściwości rozwojowe

¹ M. Łobocki, O metodyce pracy opiekuńczo-wychowawczej w ujęciu uniwersalnym. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1991, nr 9

² Podręczny słownik języka polskiego. Warszawa 1957, s. 338

³ R. Więckowski, Edukacja wczesnoszkolna - jej istota, podstawowe problemy. „Życie Szkoły” 1990, nr 2

dziecka (wychowanka), które z kolei mają wpływ na układ zadań opiekuńczo-wychowawczych, a te z kolei na szczególny sposób pracy wychowawcy i wychowanków.

Specyficzność (łac. *specyficus*) jest to szczególny charakter czegoś. Specyficzny, oznacza też właściwy, przynależny wyłącznie danej osobie, danemu przedmiotowi; związek charakterystyczny dla kogoś, czegoś.⁴

Specyfika zabiegów wychowawczych zawarta jest w jej zadaniach.

Przedmiot, problematyka, zadania i cele pedagogiki opiekuńczej

Pedagogika opiekuńcza jest młodą nauką. „Jej problematyka - jak stwierdza R. Wroczyński - koncentruje się wokół sytuacji wychowawczych, które wymagają pomocy społecznej”.⁵

A. Kamiński mówi, że pedagogika opiekuńcza jest jednym z kierunków pedagogiki społecznej.

Przedmiotem pedagogiki opiekuńczej są te kategorie sytuacji wychowawczych, których pomyślnie rozwiązanie wymaga zorganizowanej pomocy społecznej.⁶ Ponadto przedmiotem są fakty, procesy i sytuacje wychowawcze związane z zaspokajaniem potrzeb dzieci i młodzieży. Faktami w omawianym przypadku są tu zjawiska, które wywołują określone procesy wychowawcze. Procesem opiekuńczo-wychowawczym jest ciąg zmian powstających w osobowości wychowanka i wychowawcy. Fakty i procesy powstają w określonych sytuacjach opiekuńczo-wychowawczych.⁷

Określenie przedmiotu pedagogiki opiekuńczej pozwala na wyodrębnienie problematyki, jaką zajmuje się ta nauka. Wyodrębnić można w niej następujące grupy problemów:

- potrzeby dzieci i młodzieży,
- formy działalności opiekuńczo-wychowawczej,
- zasady i metody pracy opiekuńczo-wychowawczej,
- opiekuńcze funkcje szkoły,
- instytucje specjalistyczne powołane do organizowania całkowitej i częściowej opieki nad dziećmi i młodzieżą,
- postawa opiekuńcza nauczyciela - przygotowanie nauczycieli do pracy opiekuńczo-wychowawczej.

⁴ Słownik wyrazów obcych. Warszawa 1991, s. 795

⁵ R. Wroczyński, Wprowadzenie do pedagogiki społecznej. Warszawa 1966, s. 135

⁶ Op. cit., s. 137

⁷ I. Jundziłł, Zarys pedagogiki opiekuńczej. Gdańsk 1975, s. 9

Mówiąc o zadaniach praktycznych pedagogiki opiekuńczej mamy na uwadze wyjaśnienie faktów oraz analizę procesów i sytuacji opiekuńczych w tym celu, aby usprawnić praktyczną działalność w tym zakresie. Praktycznym zaś zadaniem jest ukazanie optymalnego sposobu zabezpieczenia realizacji potrzeb dzieci i młodzieży w warunkach współczesnego świata i sytuacji społeczno-ekonomicznej kraju.

Praktyka oczekuje od pedagogiki opiekuńczej jasnego określenia zadań opiekuńczo-wychowawczych i sposobów ich realizacji. Pragnie przy pomocy wiedzy psychopedagogicznej zrozumieć możliwości wychowywania młodego pokolenia poprzez zaspokajanie ich biologicznych, psychicznych i społecznych potrzeb.

I. Jundziłł wyróżnia następujące grupy zadań pedagogiki opiekuńczej:

- zadania **opisowo-wyjaśniające** (analiza, opis faktów, procesów i sytuacji opiekuńczych w konkretnej rzeczywistości wychowawczej; wyjaśnianie zjawisk, ustalanie prawidłowości, badanie uwarunkowań procesów opiekuńczo-wychowawczych, szukanie związków przyrodniczych);
- zadania **normatywno - praktyczne** (ustalenie celów opiekuńczych, formułowanie zasad działalności opiekuńczo-wychowawczej, określenie wymogów w stosunku do postawy opiekuńczej nauczycieli - wychowawców).⁸

Mówiąc o zadaniach pedagogiki opiekuńczej stwierdziliśmy, że realizuje ona zadania poznawcze (opisowo - wyjaśniające), jak też normatywno - praktyczne, do których należy między innymi określenie celów wychowania, tj. norm regulujących i ukierunkowujących całą działalność pedagogiczną.

Mówiąc o formułowaniu celów wychowania opiekuńczego należy stwierdzić, że celem tym jest „zaspokajanie potrzeb dzieci i młodzieży oraz dążenie do prawidłowego i wszechstronnego rozwoju wychowanków”. Chodzi tutaj o to, aby zapewnić uczniom możliwie najbardziej optymalne warunki rozwoju, rozwinąć ich zdolności, objąć opieką wychowawczą te sytuacje, w których może dojść do skrzywienia postaw moralnych; zapewnić równowagę i zdrowie psychiczne każdemu wychowankowi poprzez profilaktykę i kompensację.

Pedagogika opiekuńcza w swej genezie i rozwoju posiada jednak przedmiotowo inny charakter, różny w stosunku do przedmiotu zainteresowań pedagogiki specjalnej i pedagogiki społecznej. Jej problematyka uwzględnia również fakty i zjawiska wychodzące poza nienormalności organiczne i społeczne w zakresie organizacji życia i rozwoju dzieci i młodzieży. W związku z tym innymi instytucjami interesuje się pedagogika opiekuńcza: wykraczają one poza formy opieki specjalnej i środowiskowej, obejmują odmienne liczne sytuacje opiekuńcze.

Pedagogika opiekuńcza w swym rozwoju wyróżniła się rodzajem czynności i zespołem stosowanych technik postępowania na gruncie wychowania opiekuńczego.⁹

⁸ I. Jundziłł, Zarys pedagogiki opiekuńczej. Gdańsk 1975, s. 12

⁹ M. Jakubowski, Aktualne problemy myśli i praktyki opiekuńczej. Warszawa 1978, s. 12

Pedagogikę opiekuńczą interesują przede wszystkim dzieci i młodzież w jakikolwiek bądź sposób pozbawionych naturalnego środowiska - rodziny własnej. Pozbawienie to może przybierać rozmaitą postać:

- zawężenie opiekuńczej funkcji rodziny (dziecko zaniedbane),
- rozbicia więzi uczuciowo - rodzinnej (dziecko odrzucone przez rodzinę),
- deformacji w sferze bio-psycho-społecznej życia rodziny (dziecko nieoczekiwane - niepożądane),
- demoralizacji środowiska rodzinnego (dziecko przymusowo zabrane - rodzice pozbawieni prawa),
- dezintegracji strukturalnej rodziny (dziecko opuszczone przez małżeństwo rozbite),
- obumarcia jednej ze stron lub śmierci obojga rodziców (dziecko półsierota i sierotwo pełne dziecka).

Zadania pedagogiki opiekuńczej:

- zajmuje się warunkami życia, czynnościami sprzyjającymi względnie pełnemu rozwojowi oraz stwarzaniem sytuacji dorastania do samodzielności życiowej dzieci zaliczanych do różnych kategorii sierotwa;
- sytuacje życiowo - społeczne, w których nie występuje wyraźnie sierotwo, ale z różnych przyczyn niedostatku lub nieporadności rodziców żyjące z nimi są pozbawione ważnych warunków egzystencji;
- dopełnianie i przyjmowanie nowych funkcji opiekuńczych przez ogół instytucji oświatowych - w zamian za rodzinę;
- wyrównywanie różnic poziomów przygotowania i warunków uczestnictwa dzieci w powszechnej edukacji szkolnej;
- doradztwo psychologiczne, pedagogiczne i zawodowe oraz poradnictwo społeczne;
- instytucje i akcje opieki, tzw. środowiskowej (opieka podwórkowa, bhp na drogach i terenach otwartych);
- rozwój opieki nad dziećmi szczególnie uzdolnionymi;
- wychowanie pozaszkolne (praca w domach kultury, bibliotekach, klubach, ogniskach muzycznych);
- udział wychowanków w zajęciach pozalekcyjnych;
- pozycja wychowawcy - opiekuna (konceptcja kształcenia, doksztalcenia).

Pedagogika opiekuńcza zajmuje się ogółem dzieci i młodzieży w sytuacjach, które mają postać opieki zdrowotnej, poradnianej, prawnej, wychowawczej i społecznej.¹⁰

¹⁰ M. Jakubowski, Aktualne problemy myśli i praktyki opiekuńczej. Warszawa 1978, s. 24-27

Pedagogika opiekuńcza zajmuje się teorią i praktyką wychowania opiekuńczego - usiłując być nauką teoretyczną i praktyczną. W związku z tym wyróżnić możemy dwa rodzaje zadań pedagogiki opiekuńczej, tj. **teoretyczne i praktyczne**.

W zakresie zadań teoretycznych pedagogika opiekuńcza zajmuje się opisem, analizą i oceną faktów i zjawisk podciąganych pod pojęciem opieki nad dziećmi, młodzieżą i rodziną. Współcześnie daje zauważyć się w polityce opiekuńczej tendencje do spójnego traktowania problemów opieki nad dziećmi i rodziną.

W zakresie zadań z drugiej niejako grupy **zadań - praktycznej** pedagogika opiekuńcza winna ustalać normy i reguły, formułować zasady postępowania, proponować nowe projekty rozwiązań organizacyjnych i konstrukcyjnych oraz zgłaszać nowe rozwiązania modelowe działań praktycznych.

Prócz tego możemy wyróżnić **zadania pośrednie**, tzn., mające postać teoretyczną i praktyczną. Do nich zaliczyć możemy m.in.: konieczność analizy doświadczenia w dziedzinie wychowania opiekuńczego, formułowanie nowego programu badań w tej dziedzinie.

M. Jakubowski proponuje jeszcze jedno podejście w zakresie zadań pedagogiki opiekuńczej, a mianowicie, wziąć pod uwagę „nie naukowy w węższym tego słowa znaczeniu bez naukowoznawczy punkt widzenia (nauka i jej rozwój, a nie stan)”.¹¹

Biorąc pod uwagę powyższy punkt widzenia wyróżnić można trzy nurty: nurt studiów, nurt badań i nurt kształcenia. Wcześniej sformułowane zadania pedagogiki opiekuńczej wchodzą w zakres, tzw. nurtu studiów i nurtu badań. Ostatniemu nurtowi - kształcenia należałoby w przyszłości poświęcić więcej uwagi.

Terminologia

Dotychczasowe różnorodne badania w sprawie pedagogiki opiekuńczej jako teorii i praktyki skłaniają do wyróżnienia kilku stanowisk badaczy (autorów):

- 1- rodowodu pedagogiki opiekuńczej upatruje się w pedagogice społecznej, dostrzegając związki obu dziedzin wiedzy jak również określając pewne swoistości przedmiotu i zakresu zainteresowań (R. Wroczyński, A. Kamiński, I. Jundziłł);
- 2- pedagogika opiekuńcza wywodzi się z potrzeb praktyki rozumiejącej bardzo szeroko jej zadania (M. Jakubowski, J. Wołczyk);
- 3- traktowanie pedagogiki opiekuńczej jako samodzielnej dziedziny wiedzy (swoisty kierunek pedagogiczny skupiający się na wychowaniu opiekuńczym) - (T. Borowska, Z. Dąbrowski).

¹¹ M. Jakubowski, *Niektóre problemy pedagogiki opiekuńczej*. Warszawa 1965, s. 80

Prezentowane stanowiska stanowią próbę uściślenia istoty i zakresu zainteresowań pedagogiki opiekuńczej. Określenia funkcjonujące nie są przeciwstawne ani wykluczające się - lecz uzupełniają się wzajemnie.

Zdaniem J. Maciaszkowej pedagogika opiekuńcza jest „dyscypliną badającą, opisującą i wyjaśniającą fakty, sytuacje i procesy oraz istniejące między nimi zależności związane z tworzeniem warunków do zaspokajania potrzeb ludzi (szczególnie dzieci i młodzieży)” jest ona teorią takiego działania opiekuńczo-wychowawczego, które umożliwi rozwój osobowości.¹²

M. Jakubowski stwierdza, że „pedagogika opiekuńcza jest nauką o celach, zadaniach, treściach, metodach i formach opieki nad dziećmi i młodzieżą.”¹³ W znaczeniu szerszym pedagogika opiekuńcza interesuje się ogółem dzieci i młodzieży, w sytuacjach, które mają postać opieki zdrowotnej, prawnej, wychowawczej i społecznej. Biorąc pod uwagę czynnik instytucjonalny można powiedzieć, że pedagogika opiekuńcza zajmuje się opieką nad dziećmi i młodzieżą sprawowaną przez rodzinę własną i rodziny zastępcze, domy dziecka, domy wczasów dziecięcych, prewentoria i sanatoria, zakłady wychowawcze, schroniska i pogotowia opiekuńcze, internaty i świetlice. Biorąc pod uwagę czynnik opieki w skali środowisk i grup, pedagogika opiekuńcza zajmuje się m.in. opieką nad dziećmi w miejscu zamieszkania, w skali organizowanych kolonii i obozów wędrownych; zajmuje się grupami rówieśniczymi. W szerszym ujęciu pedagogika opiekuńcza zajmuje się również opiekuńczymi aspektami pracy w szkole, współpracy szkoły z domem oraz elementami opieki występującymi w pracy organizacji młodzieżowych, placówek wychowania pozaszkolnego i instytucji kultury masowej.¹⁴

Ponadto specyficznymi pojęciami w pedagogice opiekuńczej są:

- 1- **profilaktyka** (uprzedzenie, zapobieganie) jest podejmowana, by nie dopuścić do ujemnych rozwojowych i wychowawczych skutków sieroctwa. Ma ona też zapobiegać występowaniu sieroctwa w jakiegokolwiek jego postaci. „Profilaktyka opiekuńcza zapobiega ujemnym wpływom środowiska wychowawczego, likwidując czynniki niepożądane, stanowiące zagrożenia dla wychowanków.”¹⁵ Działalność profilaktyczna jest prowadzona m.in. przez pedagoga szkolnego we współpracy z wychowawcami klas i polega na dokładnym rozpoznaniu sytuacji rodzinnej dziecka, prowadzeniu rejestru rodzin wymagających specjalnej troski ze względu na ich wielodzietność, niewydolność wychowawczą itp.;
- 2- **kompensacja** - polega na wyrównywaniu braków w życiu sierot oraz zastępowaniu jednego ich środowiska rozwojowego przez inne. Jest to zastępowanie, wyrównywanie, równoważenie. Tak np. kompensacja w warunkach szko-

¹² J. Maciaszkowa, *Z teorii i praktyki pedagogiki opiekuńczej*. Warszawa 1990, s. 23

¹³ M. Jakubowski, *Niektóre problemy pedagogiki opiekuńczej*. Warszawa 1965, s. 14

¹⁴ Op. cit., s. 18-19

¹⁵ M. Pelcowa, *Opiekuńcza funkcja szkoły. „Problemy Opiekuńczo - Wychowawcze”* 1973, nr 1

ły obejmuje dzieci, u których wystąpiły już niewielkie nieprawidłowości w rozwoju i funkcjonowaniu organizmu, trudności w kontaktach społecznych oraz braki w materialnych warunkach życia¹⁶;

- 3- **adaptacja społeczna** jest procesem lub wynikiem procesu uzyskiwania równowagi między potrzebami jednostki, a warunkami otoczenia społecznego. Jest więc przystosowaniem do nowego środowiska społecznego, sytuacji, warunków życia, np. w szkole, w internacie, w domu dziecka.¹⁷

Zdaniem T. Borowskiej pedagogika opiekuńcza stanowi swoisty kierunek pedagogiczny, który skupia się na wychowaniu opiekuńczym. Wychowanie opiekuńcze - to zamierzone, zorganizowane działanie, mające na celu działalność profilaktyczną oraz wywołanie zmian w zaburzonej już emocjonalno -motywacyjnej sferze osobowości jednostki.. Terenem zainteresowań pedagogiki opiekuńczej są takie sytuacje i czynności w opiece, które mają aspekt wychowawczy.¹⁸;

- 4- **opieka** (to całości kształt warunków i całości kształt czynności, mających na celu optymalizację tych warunków dla zapewnienia wszechstronnego rozwoju i wielostronnego przygotowania do życia dzieci i młodzieży.¹⁹ Opieka w ujęciu szerokim jest to „działalność zmierzająca do zabezpieczenia dziecka sprzyjających warunków rozwoju i wychowania. Jej podstawę stanowi analiza potrzeb w ujęciu globalnym, tj. ogarniająca całości kształt sytuacji i warunków w jakich dziecko żyje i dlatego opieka powinna znajdować się w centrum zainteresowania medycyny, psychologii, pedagogiki, socjologii, prawa, ekonomii i polityki społecznej”²⁰

- 5- **sieroctwo** (jest to stan, w którym dziecko pozbawione jest rodziców. Rozróżnia się sieroctwo naturalne, jako skutek śmierci rodziców oraz sieroctwo społeczne, które polega na pozbawieniu dziecka normalnego środowiska rodzinnego na skutek rozbicia rodziny, lub jej wykołajenia)²¹;
- 6- **adopcja** (przysposobienie), np. dziecka sieroty. Powstaje ona przez stworzenie między dzieckiem przyjętym, a osobą adoptującą takich stosunków prawnych, jakie zachodzą między dziećmi, a rodzicami. Adopcja może być pełna i niepełna.²²

¹⁶ A. Maksymowicz, *Metodyka pracy opiekuńczo-wychowawczej (wybrane zagadnienia)*. Olsztyn 1985, s. 20

¹⁷ A. Maksymowicz, *Metodyka pracy opiekuńczo-wychowawczej (wybrane zagadnienia)*. Olsztyn 1985, s. 20

¹⁸ T. Borowska, *Wybrane problemy pedagogiki opiekuńczej. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1980, nr 10*

¹⁹ M. Jakubowski, *Podstawowe pojęcia, główne zadania i zasady pedagogiki opiekuńczej. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1980, nr 9*

²⁰ A. Maksymowicz, *Metodyka pracy opiekuńczo-wychowawczej (wybrane zagadnienia)*. Olsztyn 1985, s. 10

²¹ Op. cit., s. 18

²² Op. cit., s. 19

Opieka a wychowanie

Relacje między opieką, a wychowaniem kształtują się następująco:

- „opieka jest czynnością pierwotną w stosunku do działań wychowawczych, muszą bowiem zaistnieć pewne warunki zanim zostaną podjęte czynności wychowawcze rozumiane jako stawianie zadań (sytuacje zadaniowe);
- opieka i wychowanie są ze sobą nierozzerwalnie związane, wychowanie w swym właściwym rozumieniu jest opiekuńcze;
- opieka i wychowanie występują w różnych relacjach, w zależności od tego, jakie grupy dzieci i młodzieży, względnie całe generacje obejmują oraz w zależności od przyczyn, które składają się na normalny czy też zaburzony rozwój osobowości.”²³

Różnic między opieką a wychowaniem upatrywać można w tym, że:

- opieka to warunki, czyli organizacyjne ramy życia (tereny lub pola zadaniowe), instytucje i urządzenia wspierające rozwój człowieka;
- wychowanie to głównie (nie jedynie) treści zawarte w wartościach i normach zachowań;
- opieka jest zawsze intencjonalna, wychowanie może być zamierzone i niezamierzone.

Analiza pojęć „opieka” i „wychowanie” pozwala stwierdzić, że obydwa te pojęcia występują w różnych relacjach, tworząc w ten sposób rozmaite rodzaje sytuacji wychowawczych.

Sytuacja wychowawcza jest rozumiana jako ogół warunków, które działając na jednostkę powodują u niej określone przeżycia psychiczne i zachowania, przez co mogą wpływać na kształtowanie pożądanych dyspozycji osobowościowych.²⁴

Sytuacje wychowawcze ogarniające dzieci i młodzież, których rozwój dokonuje się w zakłóconych warunkach ze względu na sieroctwo naturalne lub społeczne - one są wyrazem swoistości pedagogiki opiekuńczej jako teorii naukowej.

Swoistość ta wyraża się w podejmowaniu działań, które mają na celu:

- wyrównywanie zaniedbań i braków wychowawczych, uniwersalnie opóźnień i deficytów rozwojowych, w tym także kształtowanie systemu wartości spójnego z zasadami współżycia społecznego; są to więc działania kompensacyjne, a także reedukacyjne i resocjalizacyjne;
- przywracanie naturalnemu środowiska wychowawczego - rodzinie jej pełnowartościowego funkcjonowania;

²³ J. Maciaszkowa, Swoistości pedagogiki opiekuńczej. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1985, nr 9

²⁴ Por. R. Wroczyński, Różnorodność sytuacji wychowawczych. W: Potrzeby wychowawcze i ich zaspokajanie „Studia Pedagogiczne” 1975, t. XXXIII. Por. także, K. Sońnicki, Teoria środków wychowania. Warszawa 1973; A. Kamiński, Funkcje pedagogiki społecznej. Warszawa 1982

- tworzenie zastępczego, wartościowego środowiska wychowawczego (w koniecznych i uzasadnionych przypadkach).²⁵

Poszczególne elementy działań w zależności od układu na linii opieka i wychowanie tworzą różne sytuacje. W zależności od zadań, które są realizowane, sytuacje opiekuńczo-wychowawcze można podzielić na:

- **kreacyjne** (mogą przebiegać w środowisku naturalnym (rodzina) oraz mające celowy i sformalizowany charakter, tj. zaspakajające potrzeby wynikające z okoliczności życiowych jednostek lub grup (internat, półinternat);
- **kompensacyjne** (cechuje zamierzony układ warunków i zadań - interakcje zachodzące między wychowywanymi a wychowującymi (rodziny zastępcze, dom dziecka);
- **ratownicze** (występujące gdy zachodzi potrzeba organizowania warunków życia, które pozwolą na usuwanie i zmniejszanie ograniczeń rozwojowych, powstałych na drodze genetycznej - (nauczyciele, wychowawcy, rodzice w stosunku do dzieci uczniów).²⁶

Swoistość pedagogiki opiekuńczej wyraża się zatem w podejmowaniu działań, które mają na celu przywracanie naturalnemu środowisku - rodzinie jej pełnowartościowego funkcjonowania oraz tworzenie zastępczego środowiska opiekuńczo-wychowawczego.

Swoistość i odrębność

Pedagogika opiekuńcza jako jedna z dyscyplin pedagogicznych od kilku dziesięcioleci podjęła się rozwiązywania właściwej sobie problematyki w sposób empirycznie - indukcyjny, tj. poprzez gromadzenie i analizę faktów o opiece i wychowaniu oraz wyprowadzenie z nich wniosków w formie zasad lub ogólnych postulatów postępowania pedagogicznego.

Zadania, przed którymi stoi współczesna pedagogika opiekuńcza - są niełatwe i nadzwyczaj złożone. Z tego powodu może się wydawać, iż całkowicie przerastają one możliwości jednej tylko dyscypliny naukowej. Pomimo różnych trudności, jakie napotyka pedagogika opiekuńcza w swych poczynaniach naukowo - badawczych, daje się zauważyć coraz większy postęp w dziedzinie systematyzowania wiedzy o opiece i wychowaniu, jak również doskonalenia warsztatu badawczego.

Uwzględniając **swoistość** pedagogiki opiekuńczej, która stanowi właśnie ową specyfikę, pozwalającą na wyodrębnienie jej spośród innych nauk, można wskazać na te jej cechy, które są wspólne wszystkim naukom. Pedagogika opiekuńczo - wychowawcza - podobnie jak wszystkie inne - jest:

²⁵ J. Maciaszkowa, Swoistości pedagogiki opiekuńczej. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, 1985, nr 9

²⁶ J. Maciaszkowa, Z teorii i praktyki pedagogiki opiekuńczej. Warszawa 1990, s. 42-48

- **logiczna** - zarówno ze względu na swoją strukturę, tzn., wewnętrzną spójność, jak też z uwagi na dążność do racjonalnego przedstawienia badanych faktów;
- **obiektywna** - nie tylko w tym znaczeniu, że traktuje przedmiot swoich badań jako istniejący niezależnie od poznanego podmiotu, ale również dlatego, że bada go w sposób wolny od uprzedzeń;
- **deterministyczna**, -ponieważ zakłada, że wszelkie zdarzenia i zjawiska, które bada, są w sposób konieczny wyznaczone przez ogół kształtujących je warunków, a tym samym podlegają nieuchronnym prawidłowościom;
- **generalizująca** - zmierza do ustalenia ogólnych zasad i praw rządzących badanymi zjawiskami, faktami itp., zdarzeniami na podstawie uogólniania swoich efektów poznawczych;
- **intersubiektywna** - dąży do ujęć swoich ustaleń, opisów, prawidłowości itp. danych w kategoriach, które nie są zależne wyłącznie od doznań, przeżyć, uczuć czy myśli jednego podmiotu, lecz są dostępne każdemu poznającemu człowiekowi;
- **otwarta i dopuszczająca zmiany** - tzn. nie stanowi zamkniętych zbiorów twierdzeń, ustalonych raz na zawsze zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym;
- **sprawdzalna** - są też jej wyniki i metody, zarówno na drodze teoretycznej, przez logiczną ich krytykę, jak i w sposób empiryczny, przez przedmiotową i społeczną praktykę.²⁷

Pedagogika opiekuńcza jako teoria naukowa działalności człowieka wyznaczonej zakresami pojęć - opieka i wychowanie - spełniać powinna określone funkcje.

Zasadniczym celem pedagogiki opiekuńczej jest „diagnozowanie potrzeb ludzi i takie doskonalenie środowiska wychowawczego, by zaspokajać te potrzeby w sposób społecznie pożądanym. Celom tym odpowiadają badania: **diagnozujące** rzeczywistość wychowawczą (zachowania ludzi i funkcjonowanie instytucji); **eksperymentalne** - wprowadzające zmianę na lepsze”; **wdrożeniowe** - upowszechniające pożądanym wzór zachowań lub model instytucji”.²⁸

W pedagogice opiekuńczej jest jeszcze wiele do zrobienia. Szczególnie istotne jest określenie zakresu zainteresowań badawczych. Bez tego traci ona swoistość, a co za tym idzie prawo do usamodzielnienia się.

Określenie swoistości pedagogiki opiekuńczej jest możliwe tylko przy oznaczeniu wzajemnych związków, jakie zachodzą między opieką i wychowaniem. Rozu-

²⁷ E. Dąbrowska, W. Socha, B. Wojciechowska-Charlak, Materiały pomocnicze do nauczania teorii wychowania. Lublin 1988, s. 20-21

²⁸ J. Maciaszkowa, Pedagogika opiekuńcza jako teoria naukowa. „Problemy Opiekąco-Wychowawcze” 1986, nr 6

mienie tej kwestii wpłynie na większą świadomość badawczą, na koncentrację uwagi badaczy na sprawach ważnych, a pomijaniu drugoplanowych. Pozwoli na takie projektowanie i prowadzenie badań, by od diagnozy, opisu i wyjaśnień dotyczących faktów i zjawisk, ich wzajemnej zależności, przechodzić do prognozy.

Dużą trudność stanowi określenie metod badawczych swoistych dla pedagogiki opiekuńczej. Stwierdzić można, że zapożyczyła ona warsztat badawczy z pedagogiki społecznej, z której między innymi się wywodzi. W prowadzonych badaniach posługuje się najczęściej analizą dokumentów, analizą wytworów dzieci, wywiadem, ankietą, monografią instytucji. Zbyt rzadko sięga do obserwacji i eksperymentu stwierdza J. Maciaszkowa.²⁹

Przedmiot pedagogiki opiekuńczej jest ciągle problemem dyskusyjnym. W wielu środowiskach naukowych proponuje się uznać człowieka we wszystkich fazach rozwoju za przedmiot zainteresowań. Niektórzy proponują ograniczyć się jedynie do problematyki dzieci i młodzieży. **Dojrzewanie** pedagogiki opiekuńczej wymaga dyskusji, prowadzonych nieustannie z wszystkimi mającymi coś cennego do powiedzenia (idee, pomysły, dyskusje, przekonywania, konfrontacje) - możliwe jest określenie swoistości pedagogiki opiekuńczej.

Opieka jest działalnością jak najbardziej pierwotną w stosunku do wychowania, tak w filogenetycznym, jak i ontogenetycznym rozwoju człowieka. Opieka występowała samoistnie przed pojawieniem się wychowania. Z pierwotnym charakterem opieki wiąże się ściśle odrębność i swoistość jej genezy. Opieka wyznaczona jest przede wszystkim koniecznością zachowania istnienia i jego ciągłości, jako wartości fundamentalnej dla życia w ogóle.

Jest ona w zasadzie wyłączną treścią działania opiekunów w stosunku do wychowanków.

Opieka występuje również samoistnie, wszędzie tam, gdzie trzeba przeciwdziałać realnemu zagrożeniu podopiecznych.

Pojęcia te występują w znacznym zakresie samoistnie i niezależnie od siebie, czy to ze względu na potrzeby przedmiotu tych działań, czy z uwagi na możliwości dyspozycyjne i cele ich podmiotu, czy też z innych powodów.³⁰

Swoistości, odrębności pedagogiki opiekuńczej poszukiwać można na drodze eliminacji tego, co nie jest jej przedmiotem zainteresowań i tego co jest tylko jej, a co jest dzielone z innymi dziedzinami wiedzy lub dyscyplinami czy też teoriami naukowymi, od tego co można głównie przypisać pedagogice opiekuńczej na zasadzie wyłączności lub dominacji.

²⁹ J. Maciaszkowa, *Pedagogika opiekuńcza jako teoria naukowa*. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1986, nr 6

³⁰ Z. Dąbrowski, *Teoretyczne podstawy opieki i wychowania przez opiekę*. Toruń 1987, s. 146-148

Summary

The author defined the notion of tutelary pedagogy. He outlined the subject matter, the problem, objectives and tasks of tutelary pedagogy. He showed the standpoint of scholars on tutelary pedagogy. He defined specific notions of that science, in which he included: prophylaxis, compensation and social adaptation. Furthermore, he characterized the relation between care and education from the point of view of specificity and peculiarity, pointing to such of its features as: logic, objectiveness, generalization, intersubjectivity, openness to changes. He showed the types of studies of tutelary pedagogy, such as: diagnostic, experimental and implemental together with study instruments.